

הגדרת האויב בלחימה בטרור

קבוצה של מחבלי אל-קאעידה בצפון אפריקה | גם ארגוני הטרור אינם מבחינים בין עיתות מלחמה לעיתות שלום: הם מצויים כל הזמן בעימות

עדו רכניץ
מנהל המחקר במכון
משפטי ארץ

על פי המקורות היהודיים, כל מלחמה - כולל מלחמה בטרור - היא מאבק בין קולקטיבים. הנגזרת של הנחת היסוד הזאת היא עקרון האחריות הקולקטיבית שמוטלת גם על מי שאינו לוחם באופן אישי ואף מתנגד ללחימה. מכאן ההיתר המקובל ביהדות - וגם במשפט הבין-לאומי - לפגיעת אגב באזרחים במהלך לחימה

איננו רוצים לצעוד בכיוון זה... אלא במי שהיה מעורב במישרין ובאורח פעיל בטרור...³

יש כאן מחלוקת מעניינת: אסא כשר מתקשה לראות אויב בכל מי שהוא חבר בארגון טרור. לפי גישתו, האויב הוא רק מי שעוסק בפועל בטרור.

שי ניצן מתלבט בין ההגדרה שלפיה ארגון הטרור כולו הוא האויב לבין ההגדרה שלפיה הרשות הפלסטינית כולה היא האויב, וקרמניצר מעריך שההמונים רואים בעם הפלסטיני כולו אויב.

הקושי המושגי יוצר קושי ערכי: אם לא ברור מיהו האויב, אז לא ברור נגד מי מוסרי להילחם. את הדי הקושי הזה אנו שומעים מדי פעם בשיח הציבורי, בעיקר לאחר פרק של לחימה אינטנסיבית בטרור.

הקושי הערכי הופך לבעיה משפטית, כאשר לא ברור אילו דינים חלים על הלחימה בטרור: האם המשפט הפלילי, זה שעוסק בדינו של הפושע הבודד, או דיני המלחמה? אלה האחרונים מאפשרים הרבה יותר חופש פעולה מאשר בלחימה נגד ארגוני הפשיעה, אך במקביל מקנים לא מעט זכויות גם לאויב. במילים אחרות: אם לחימה בטרור היא בעצם מאבק נגד פשע, אז אין היתר לשלוח מסוקי קרב כדי לפגוע במבוקש - גם אם הוא בדרכו לפיגוע - אלא יש לעצור אותו ולהעמידו לדין. במקרה כזה בוודאי שאין היתר לפגוע בבני משפחתו של המחבל אגב הניסיון לפגוע בו. לעומת זאת, אם על הלחימה בטרור חלים דיני המלחמה, אין לראות בטרוריסט פושע, ויש לשחררו בתום הקרבות.

על הפרצה בחוק הבין-לאומי בנוגע ללחימה בטרור עמד עו"ד שי ניצן:

מבחינה משפטית, תפיסת הדרך להתמודדות עם הטרור לא התפתחה בעולם בצורה נאותה. הדוגמה הבולטת לכך היא תריסר האמנות הבין-לאומיות המסדירות היבטים שונים של לחימה בטרור... אך אף לא אמנה אחת בתחום הטרור עצמו: עדיין אין לטרור הגדרה משפטית... הדבר נובע, כמובן, מן ההתפתחות המסורתית של המשפט הבין-לאומי בתחום זה. באופן מסורתי, הצדדים המנהלים מלחמות הם מדינות...⁴

במצב כזה היצמדות לחוק הבין-לאומי העוסק במדינות אינה מעשית, אולם גם התרת הרסן לחלוטין נתפסת - בצדק - בלתי מוסרית. בפועל, הפרקטיקה של הלחימה בטרור יוצרת יצור כלאיים: מותר לנקוט נגד הטרור צעדים מלחמתיים, אך למרות זאת היחס לטרוריסטים הוא כאל פושעים. את הפרקטיקה הזאת ניתן להצדיק באמצעות ניסיון להתאים את החוק הבין-לאומי למצב החדש - בין אם באמצעות חקיקה ובין אם באמצעות פרשנות (בדרך השניה נהג בג'ץ). לחלופין ניתן לנסות לנסח תפיסה חדשה שלא על בסיס משפטי, כפי שהציע אסא כשר:

אין בסיס משפטי יציב, מנוסח, מסודר ומאורגן שעליו אנו מסתמכים, <<

הקושי המושגי בלחימה בטרור

בפני הלוחמים בטרור ניצבים אתגרים קשים, אולם נראה שהגדול שבהם הוא הקושי המושגי. מאז מלחמת העולם השנייה התגבשה תפיסה קוהרנטית למדי של דיני המלחמה ושל מוסר המלחמה. התפיסה הזאת מבוססת על כך שמלחמה היא מצב רשמי (המתחיל בהכרזת מלחמה) של מאבק בין מדינות, שבכל אחת מהן יש ריבון אחד ששולט בכוחות המזוינים. כמו כן מבוססת התפיסה הזאת על ההבחנה בין חיילים לאזרחים. החיילים מזהים על פי מדיהם, והם חלק ממערכת היררכית הכפופה למרותו של הדרג המדיני.

לעומת זאת, ארגוני הטרור הם גופים לא-מדינתיים (אלא מקומיים או בין-לאומיים, עדתיים, אידיאולוגיים או דתיים) שאינם מבחינים בין אזרח לחייל ואף מעדיפים לפגוע באזרחים. לא זו בלבד שהטרוריסטים אינם לובשים מדים שמבדילים בינם לבין לא-לוחמים, אלא הם אף עושים כל מאמץ כדי להיטמע בתוך האוכלוסייה האזרחית. ארגוני הטרור גם אינם מבחינים בין עיתות מלחמה לעיתות שלום: הם מצויים כל הזמן בעימות.

ההבחנות האלה (בין לוחמים לאזרחים, בין מלחמה לשלום) הן פרי המסורת היוונית הקלסית - מסורת של ניתוח אנליטי, של הבחנות ושל הגדרות. לעומת זאת, הטרור יוצר מציאות שבה ההבחנות המקובלות מאבדות את משמעותן.

מיהו האויב?

הקושי המושגי יוצר קושי ערכי, הקושי הערכי יוצר קושי משפטי, והקושי המשפטי יוצר בסופו של דבר קושי מבצעי. הקושי המושגי מתמקד בכמה שאלות שעליהן קשה להשיב, ובראשן השאלה: מיהו האויב? במלחמה הקלסית האויב הוא המדינה היריבה, וליתר דיוק, צבאה של המדינה היריבה. בלחימה בטרור, בהיעדר מדינה יריבה, ישנן כמה אפשרויות להגדרת האויב, כפי שניסח זאת המשנה לפרקליט המדינה עו"ד שי ניצן:

שאלה נוספת שמעולם לא התחדדה דיה היא השאלה נגד מי יש למדינת ישראל עימות מזוין: נגד הרשות הפלסטינית, אותה יישות מעין מדינית, או נגד ארגוני הטרור הפלסטיניים?¹

עו"ד ניצן מתלבט בין שתי אפשרויות שמוכרות לו מעבודתו המשפטית: המדינה וארגון הפשע. אולם ישנן גם אפשרויות נוספות, כפי שמציין המשפטן פרופ' מרדכי קרמניצר:

אילו שאלו את החיילים מיהו האויב, חלק גדול מהם היו אומרים שהוא העם הפלסטיני. מענה שכזה הוא כמובן מסובך ובעייתי.² מן העבר השני עומדת עמדתו של אסא כשר:

אם זו מלחמה, מי האויב? האם הוא הארגון הניצב נגדנו? כלומר, האם כל איש חמאס הוא כמו חייל? האם משום כך הוא מטרה לגיטימית?

שממנו אנו מסיקים מסקנות... מסיבה זו השאלות המשפטיות נעשות שאלות ערכיות, אתיות, מקצועיות.⁵

העמימות המתוארת מכבידה, כמובן, על הדרג המבצעי הן בשלב התכנון, כאשר עליו לקבל אישור משפטי לכל פעולה, הן בשלב הביצוע, כאשר חוסר הבהירות יוצר חשש קבוע מפני מעידה משפטית, והן לאחר הביצוע, כאשר חקירות מצ"ח מאיימות על הדרג הלוחם.

כפי שכתב אסא כשר, המוקד שממנו צריך להתחיל הוא המוקד המושגי-מוסרי. ממנו יש לצאת לשדה המשפטי ומשם לשדה המבצעי. הכרעה מוסרית יכולה להיות מחמירה יותר מהחוק הבין-לאומי ויכולה להיות מקילה יותר, אבל היא זו שחייבת להיות נקודת המוצא של הדיון.

מלחמה היא מאבק בין קולקטיבים

העולם המערבי מדגיש את זכויות הפרט. לעיתים הפרט הופך להיות חזות הכול והתשתית של החברה ושל המוסר. ברוח הזאת הגדיר אסא כשר⁶ את תפקיד הצבא במדינה דמוקרטית: לדבריו, זהו מכשיר להבטחת זכות הפרט לחיים, והשירות בו הוא מעין "תורנות שמירה", שבה כל אחד בתורו שומר על חבריו.

אולם התפיסה הזאת אינה עומדת במבחן המציאות, שבה תמיד מעטים הם שנושאים בנטל הביטחון של הרבים, ולאומים פועלים למען הגדרה עצמית קולקטיבית, אף שהפרטים המרכיבים אותם הם בעלי זכויות אישיות (ראו, למשל, את החזון של ערביי ישראל⁷).

על פי הגישה היהודית צבא הוא אמצעי למאבק קולקטיבי לשמירת העצמאות של הקולקטיב ושל החיים של מרכיבי הקולקטיב

תפיסה מאוזנת יותר עולה מהמקורות היהודיים. במדינת ישראל, בהיותה מדינה יהודית ודמוקרטית, ראוי שהדיון יתייחס גם לקודים הערכיים היהודיים - מה גם שהקודים האלה נקבעו שנים רבות לפני הופעתה של המדינה המודרנית על במת ההיסטוריה. משום כך יש בהם מענה להתמודדות המוסרית עם ארגוני טרור שהם ארגונים לא-מדינתיים. אומנם אין שום ודאות שהעמדות האלה יתנו מענה לביקורת הבין-לאומית על ישראל, אולם יש להן חשיבות בדיון הפנים-ישראלי - כמו לעמדות האחרות שהוצגו עד כה (ושגם הן זוכות לביקורת בין-לאומית).

הגישה היהודית רואה לצד הפרט וזכויותיו גם את הקולקטיב. היחיד רואה את עצמו חלק מהכלל ורוצה בקיומו של הכלל במתכונת מסוימת. על פי זה, צבא הוא אמצעי למאבק קולקטיבי לשמירת העצמאות של הקולקטיב ושל החיים של מרכיבי הקולקטיב.

המחלוקת הזאת - בין הגישה שרואה בפרט את חזות הכול לבין הגישה שרואה בקולקטיב את העיקר - קיימת גם בנוגע לאויב. על פי

הגישה המבוססת על זכויות הפרט, מלחמה היא מאבק נגד הפרטים שמאיימים על פרטים אחרים. לוחמי האויב הם בבחינת סיכון אישי לחייל ולחבריו. לכן מותר לו, ואף חובה עליו, למנוע מהם לממש את כוונתם - גם במחיר חייהם.

אולם גם את הפרשנות הזאת קשה ליישם, שהרי יכול האויב לשים בכל טנק ובכל נגמ"ש ילד תמים, שכשלעצמו אינו מאיים על איש, כך שלכאורה אסור לפגוע בו, וכך ייהנו מחסינות כל הלוחמים שלצידו. מצב כה אבסורדי אינו עולה על הדעת, וברור שמותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר של פגיעה בילדים שלצידם. עם זאת ברור שצעד כזה לא היה ננקט גם נגד הפושע המסוכן ביותר.

עקרון האחריות הקולקטיבית

הדרך היחידה להצדיק את ההבדל בין היחס לפושע ליחס ללוחם היא בהבחנה בין הפרט לקולקטיב. פושע הוא פרט שמסכן רבים, ולכן אין הצדקה לפגוע בפרט אחר אגב הפגיעה בו. לעומת זאת, לחימה היא מאבק בין קולקטיבים, ולכן למרות המאמץ לפגוע בראש ובראשונה בגורמי הסיכון העיקריים, דהיינו בלוחמים, מותר לפגוע אגב כך גם בבלתי מעורבים בהיותם נושאים באחריות הקולקטיבית. את התפיסה הזאת ניסח כבר המהר"ל מפראג:

שני אומות, כגון בני ישראל וכוונתיים... ולפיכך הותר להם ללחום, כדין אומה שבא ללחום על אומה אחרת שהתירה התורה... וכן הם כל המלחמות...⁸

המהר"ל מדגיש שמלחמה היא מאבק בין אומות. יתרה מזו, דברי המהר"ל נאמרו בנוגע למקרה שבו מנהיגי הכנענים חטפו נערה ישראלית והחזיקו בה בשבי בדרישה שיותר לאחד מהם לשאת אותה. ואף שמדובר היה במעשה של בודדים מהקולקטיב, נשא כל הקולקטיב באחריות והפך את עצמו לאויב. את העיקרון הזה ניסח הרב יעקב אריאל:

לא רק לוחמים עלולים להיפגע במלחמה, אלא גם אנשים ניטרלים שנקלעו לשדה הקרב... פגיעה ביחידים אלו אינה אסורה כי, כאמור, במלחמה דרשה התורה ראייה כללית ולא פרטית.⁹

בימינו הקולקטיב המובן מאליו הוא המדינה, ולכן כאשר מדינה מאפשרת לאזרחיה לבצע פעולות צבאיות, המדינה כולה נושאת באחריות הקולקטיבית והופכת את עצמה לאויב. לדוגמה, פעולות הפדאיון בשנות ה-50 שיצאו מרצועת עזה - שבה שלטה באותה העת מצרים - הפכו את מצרים כולה לאויב. הוא הדין בנוגע לסוריה שמאפשרת לארגוני טרור לפעול מתחומה ואף מסייעת להם. אסא כשר התייחס לעקרון האחריות הקולקטיבית של הצד המתגונן בפני הטרור:

ישראל נושאת בחובות מיוחדות כלפי אזרחיה, הרבה מעבר לחובותיה כלפי כל אדם באשר הוא אדם... לפיכך, בדילמה שעל הפרק צריכה המדינה להעדיף את חיי חייליה על פני שכניו של הטרוריסט...¹⁰

מה שחסר בדבריו הוא שמוצדק להעדיף את חיי האזרחים במדינה המתגוננת על פני החיים של מי שאינם אזרחיה. אולם אין בדבריו הסבר לפגיעה באזרחים שאינם מסכנים איש. זוהי בדיוק הביקורת שמופיעה בדו"ח גולדסטון.¹¹

לעומת זאת, על פי עקרון האחריות הקולקטיבית, שאותו כמובן

הספינה הגדולה ביותר במשט הטורקי - המאווי מרמרה - מלווה על ידי ספינה של חיל הים בדרכה לנמל אשדוד
 | על פי עקרון האחריות הקולקטיבית, שאותו כמובן מסרב דו"ח גולדסטון לקבל, במלחמה האחריות של האויב אינה אישית אלא קולקטיבית, ולכן הפרט נושא באחריות להחלטות ולפעולות של הקולקטיב ללא קשר לעמדתו האישית

הגישה הזאת נכונה גם בצד האחר של המתרס: ככל שהשליטה של היריב בשטח גדולה יותר, כך גדלה אחריותו לפעולות היוצאות משטחו. שלטון החמאס בעזה הוא אפוא יעד אפשרי למלחמה, כיוון שהוא הנהגה הפורמלית של אוכלוסייה שיושבת בטריטוריה מוגדרת שצה"ל אינו שולט בה. לכן פעולות טרור של אנשי החמאס בעזה - כפי שאירעו לפני מבצע "עופרת יצוקה" - מצדיקות פעולה צבאית שתוגדר "מלחמת הגנה" ולא רק פעולות שיטור נגד מפירי חוק.

שלטון החמאס בעזה הוא יעד אפשרי למלחמה, כיוון שהוא הנהגה הפורמלית של אוכלוסייה שיושבת בטריטוריה מוגדרת שצה"ל אינו שולט בה

תמיכת האוכלוסייה

שאלה מורכבת יותר היא כיצד יש להתייחס לקולקטיב שאינו מדינה ואף לא מעין מדינה שמוציא מתוכו לוחמים שמבצעים פעולות גרילה וטרור, כמו הציבור השיעי בדרום לבנון או הכפרים בצפון פקיסטן שמהם יוצאים אנשי אל-קאעידה.

הקושי במקרים האלה הוא שישנה הנהגה פוליטית שבאופן רשמי אינה תומכת בפעולות הצבאיות, ולעיתים אף מתנגדת להן, אבל אינה יכולה לכפות את מרותה על חלק מהאוכלוסייה.

תופעה דומה הייתה באזורנו בשנות ה-50: פלסטינים שחיו ביהודה

מסרב דו"ח גולדסטון (סעיף 1680) לקבל, במלחמה האחריות של האויב אינה אישית אלא קולקטיבית, ולכן הפרט נושא באחריות להחלטות ולפעולות של הקולקטיב ללא קשר לעמדתו האישית. יישום של עקרון האחריות הקולקטיבית אינו טריוויאלי כשמדובר בלחימה בטרור, כפי שתואר לעיל, שכן גבולות הקולקטיב הזה אינם מוגדרים ומובחנים. לכן כשמדובר במלחמה בטרור יש צורך בהגדרה גמישה יותר של הקולקטיב.

קולקטיב לא-פורמלי

עיון בתנ"ך מלמד שקולקטיב יכול להיות גם פחות ממדינה, שהרי בתנ"ך מוזכרות מלחמות לא רק נגד עמים (כגון מואב ועמון) אלא גם מלחמות נגד ערים:

כי תקרב אל עיר להילחם עליה וקראת אליה לשלום.¹²

הדבר הולם את המבנה הפוליטי של אותם הימים בארץ-ישראל¹³ שהיה מבוסס על ערי ממלכה בדומה לעיר-מדינה היוונית - הפוליס. אף שלא מדובר במדינה במובנה המודרני, הרי בכל זאת מדובר בקולקטיב היושב בטריטוריה מוגדרת וכפוף להנהגה אחת. כך שלמרות ההבדל הכמותי בין מדינה מודרנית לעיר מקראית אין שוני מהותי בין השתיים, פרט להגדרה הפורמלית-חוקית של מדינה שאינה הכרחית להגדרת קולקטיב.

לכך יש להוסיף את טענתו החשובה מאוד של אסא כשר:

השליטה האפקטיבית בשטח מסוים חשובה מאוד לעניין אחריות השליט לפגיעה בתמימים.¹⁴

לדבריו, השליטה האפקטיבית מטילה אחריות וחובות על השולט: **ריבונות, גם אם היא זמנית, כוללת חובות של הרשויות, לרבות הגנה על**

חייהם של בני אדם החוסים תחת כנפיה של הריבונות הזאת...¹⁵

ושומרון תחת שלטון ירדן ביצעו פיגועים נגד אזרחי ישראל, ובתגובה ערכה ישראל פעולות תגמול נגד כפרים ביהודה ובשומרון. בעקבות אחת מפעולות התגמול, פעולת קיביה, שבה נהרגו בלתי מעורבים רבים, כתב הרב שאול ישראלי מאמר ובו דן בשאלה אם הפעולה הייתה מותרת. לדעתו, אחת הסיבות להתיר פעולה כזאת היא:

מכיוון שלפי האומדנה [ההערכה] המקובלת האוכלוסייה מעודדת בכל מיני אופנים את פעולת הכנופיות, וזה ודאי עוזר להגברת ולהרחבת פעולותיהם בעתיד, נמצא שכל האוכלוסייה היא במקרה זה בתורת רודף...¹⁶

כלומר, כיוון שהמחבלים זוכים לתמיכת האוכלוסייה המקומית, הרי כל האוכלוסייה המקומית נחשבת לגורם שמסכן את אזרחי ישראל - כמו אדם שרודף אחר חברו כדי להורגו - והיא מוגדרת אויב. הרב ישראלי לא הגדיר את כל ממלכת ירדן אויב (וגם לא שלל זאת) אלא ראה באוכלוסייה המקומית קולקטיב שניתן להילחם בו.

האוכלוסייה הפלסטינית תומכת נלהבת בטרור, כפי שהתבטא ראש חטיבת מחקר לשעבר באמ"ן תא"ל יוסי קופרוורס:

ברחוב הפלסטיני מידת הלגיטימציה לטרור הזה עצומה... הרוב המכריע של הרחוב הפלסטיני חושב שביצוע פיגועים נגד ישראלים הוא מעשה נעלה. בכל חדר כיתה יש פוסטרים של מתאבדים, ו"לאורם" הילדים הפלסטינים לומדים.¹⁷

חכמי ההלכה בדורנו כתבו שמלכתחילה יש לפעול לצמצום הפגיעה בכלתי מעורבים

כיוון שכך, יש לראות בעם הפלסטיני אויב. גם כאן חוזר השיקול של אסא כשר בנוגע לרמת השליטה של צה"ל בשטח: ככל שהשליטה חזקה יותר, כך קטנה האפשרות לקבוע שמדובר במצב של מלחמה. לפיכך, במזרח ירושלים אין מלחמה, אף שיצאו משם טרוריסטים ואף שייתכן כי האוכלוסייה שם תומכת ברובה בטרור.

לעומת זאת בג'נין יש מלחמה, כיוון שצה"ל אינו שולט בשטח, אף שלעיתים נעשות פשיטות למעצר מבוקשים במקום.

ברוח הזאת יש לדון בשאלת הלחימה בחזבאללה בדרום לבנון. מחד גיסא, יש אפשרות להטיל את האחריות הקולקטיבית על לבנון, משום שאינה פועלת לאכיפת מרותה בדרום המדינה, ולקבוע שהמדינה כולה היא אויב. מאידך גיסא, ניתן לומר שהממשל המרכזי בלבנון נאבק בכל כוחו בחזבאללה, אולם אינו חזק דיו כדי להכריע את הארגון, ואז יש לראות באוכלוסייה השיעית בדרום לבנון את הקולקטיב שיוגדר אויב.

ייתכן שהמבחן יהיה אם הממשל המרכזי מאפשר לישראל לפגוע בפלג המורד. הסכמה כזאת של הממשל, גם אם מדובר בהסכמה

שבשתיקה, תסיר את האחריות הקולקטיבית מהמדינה ותמקד אותה באוכלוסייה תומכת הטרור באופן ספציפי. ב-25 בינואר הוטל על נגיב מיקתי, שנחשב לעושה דברו של החזבאללה, להרכיב ממשלה. ממשלתו החדשה של לבנון היא אפוא ממשלת חזבאללה, ולכן היא נושאת מעתה באחריות מלאה לכל פעולות הארגון.

האמצעים המותרים

יש להדגיש שהטענה כי המאבק הוא נגד קולקטיב אינה מתירה כל פעולה שעולה על הדעת ולא תוכל לשמש תירוץ להרג מיותר ומכוון. חכמי ההלכה בדורנו כתבו שמלכתחילה יש לפעול לצמצום הפגיעה בכלתי מעורבים, כפי שכתב הרב שלמה גורן:

מצוים אנו לחוס גם על האויב שלא להרוג אפילו בשעת מלחמה, אלא בזמן שקיים הכרח להגנה עצמית לצורך כיבוש ולניצחון, ולא לפגוע באוכלוסייה בלתי לוחמת ובוודאי שאסור לפגוע בנשים ובילדים שאינם משתתפים במלחמה.¹⁸

כלומר, מלחמת מצווה לצורך הגנה עצמית מתירה לפגוע במי שמאיים ולא במי שאינו מאיים ואינו מסכן אותנו. אולם למרות ההוראה לצמצם את הפגיעה בכלתי מעורבים הדבר לא נאסר באופן קטגורי. חכמי ישראל כתבו שאין איסור לפגוע בכלתי מעורבים אגב הפגיעה בלוחמי האויב, וזאת בכמה הקשרים. הרב שאול ישראלי התייחס לפגיעות אגביות בפעולת קיביה:

וכל אסון ופגע שקורה לפורעים ולבעלי בריתם ולילדיהם - הס'הם שערבים לזה, והם עוונם יישאו. ואין שום חובה להימנע מפעולות תגמול מחמת חשש שייפגעו בזה חפים מפשע, כי לא אנו הגורמים, כי אם הם עצמם, ואנחנו נקיים. אכן לפגוע לכתחילה בכוונה בילדים, כזה לא מצינו.¹⁹

כיוון שכך, כאשר הטרוריסטים מסתתרים בתוך אוכלוסייה אזרחית, מותר לפגוע בהם גם במחיר פגיעה באזרחי אויב. כך כתב גם הרב פרופ' נריה גוטל בהתייחסו לשיטת הסיכול הממוקד:

נראה לומר כי סיכול ממוקד הנעשה בתוך אוכלוסייה אזרחית, הפלת בית על מחבליו ויושביו, הפצצת מתחם אויב שקבע מיקומו בתוך עמו וכיו"ב - כל עוד הדבר לא נעשה במגמה יזומה של הריגת אזרחים, אלא לפי שיקול דעת מבצע, הרי אלו מעשים מותרים.²⁰

בוודאי כאשר אוכלוסייה אזרחית סירבה לעזוב את אזור הלחימה אין איסור לפגוע בה אגב הקרבות, כפי שכתב הרב שלמה גורן בנוגע למצור ביירות:

וכל מי שלא ניצל את הרשות שניתנה לו, לילדיו ולמשפחתו להימלט משם (מביירות) אל לו לבוא בזעקות לצה"ל: "האף תספה צדיק עם רשע?"²¹

במילים אחרות: יש לנקוט את כל האמצעים כדי למנוע סיכון מחיילי צה"ל או מאזרחי ישראל - גם במחיר פגיעה בכלתי מעורבים בצד האחר, כפי שכתב הרב הראשי אברהם שפירא:

כאשר הסכנה היא מוחשית... אין מקום למדוד את מספר החיילים שלנו העלולים חלילה להיפגע כנגד מספר אזרחי האויב משונאי ישראל שעלולים לשלם את מחיר המלחמה... וחיובין להציל את חייו של כל חייל יהודי.²²

לדבריו, הצד המותקף רשאי ואף צריך לפעול בכוח כדי למנוע סיכון

- אוכלוסייה שחיה בתוך שטחה של מדינה מסוימת אך הצליחה להשיג לעצמה מידה רבה של שלטון עצמי. זהו, למשל, המצב בצפון פקיסטן, בדרום לבנון ובאזור הכורדי של עיראק.
- עקרון האחריות הקולקטיבית אינו מתיר ענישה קולקטיבית, אלא רק פעולות למניעת טרור. אולם את הפעולות נגד הטרור מותר לכוון גם נגד תומכיו וגם נגד הדרג המדיני שלו ולא רק נגד לוחמיו. בלידת ברירה אחרת מותר לפגוע אגב כך גם בבלתי מעורבים. לעומת זאת, פעולות של הרג סתמי אסורות באיסור חמור.

הערות

1. המלחמה של המאה ה-12 - דמוקרטיה נלחמת בטרור, עורך: חיים פס, ירושלים תשס"ז, עמ' 124
2. שם, עמ' 191
3. שם, עמ' 276
4. שם, עמ' 120
5. שם, עמ' 197
6. פרופ' אסא כשר, **אתיקה צבאית**, משרד הביטחון, תשנ"ו, עמ' 63
7. <http://sc.tapuz.co.il/shirshurCommuna-32898-31481047.htm>
8. מהר"ל מפראג, **גור אריה**, פרשת וישלח
9. הרב יעקב אריאל, "חרבות ואתים", תחומין ד', עמ' 190
10. "מבצע 'עופרת יצוקה' ותורת המלחמה הצודקת", **תכלת** 35, אביב תשס"ט, עמ' 48
11. Human Rights in Palestine and other Occupied Arab Territories - Report of the United Nations Fact Finding Mission on the Gaza Conflict (par. 1685): "Israeli armed forces... must avoid taking undue risks with their soldiers' lives, but neither can they transfer that risk onto the lives of civilian men, women and children".
12. דברים פרק כ' פסוק י'
13. ראו את רשימת הערים שכבשו בני ישראל עם כניסתם לארץ (יהושע פרק י"ב, פסוקים ז'-י): "ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל בעבר הירדן... מלך יריחו אחד, מלך העי אשר מצד בית אל אחד. מלך ירושלים אחד, מלך חברון אחד".
14. המלחמה של המאה ה-12, עמ' 158
15. אסא כשר ועמוס ידלין "האתיקה הצבאית של הלחימה בטרור: עקרונות ונימוקים", מאזני משפט ר', תשס"ז, עמ' 403
16. הרב שאול ישראלי, **עמוד הימיני**, סימן ט"ז, עמ' קפ"ד
17. המלחמה של המאה ה-12, עמ' 232
18. הרב שלמה גורן, **משיב מלחמה** א', עמ' י"ד
19. הרב שאול ישראלי, **עמוד הימיני**, סימן ט"ז, ה', ל"ב
20. הרב פרופ' נריה גוטל, "לחימה בשטח רווי אוכלוסייה אזרחית", **תחומין** כ"ג, עמ' 42
21. הרב שלמה גורן, **משיב מלחמה** ג', עמ' רס"ה
22. הרב אברהם שפירא, "שיחה על מלחמה ומוסר", **תחומין** ד', עמ' 182
23. כשר וידלין, עמ' 401
24. שם, עמ' 394

לחייילו ולאזרחיו. חובתם של אנשי הצבא להגדיר מיהו האיום המרכזי באוכלוסייה היריבה. ייתכן שהתשובה תהיה שהמנהיג הפוליטי או הדובר הכריזמטי הם סכנה גדולה הרבה יותר מהנער שמשותף ב"קייטנת מתאבדים" בחודשי הקיץ. ברוח זו נכון לומר שפגיעה בהיטלר הייתה מביאה לסיום המלחמה באופן יעיל וצודק הרבה יותר מאשר המשך הלחימה הסיזיפית בארמיות הנאציות. כמו כן ייתכן שמאבק באלה שתומכים באופן מעשי בטרור יהיה יעיל יותר מאשר לחימה במי שנושאים נשק, שכן התומכים הם רבים ואינם מסתתרים באופן קבוע כמו המבוקשים ה"כבדים". באותה המידה ניתן להעלות על הדעת פגיעה בתשתית הכלכלית, האנושית והפיזית של הטרור, שבלעדיה אין לו קיום, בדיוק כפי שמוצדק היה לפגוע בתעשיית הנפט הסינית של גרמניה בשלהי מלחמת העולם השנייה. במילים אחרות: הראייה הקולקטיבית יוצרת בסיס מוסרי שמאפשר למפקד גמישות מבצעית ושיקול דעת נרחב. זאת בניגוד לניסיון של ידלין ושל כשר²³ ליצור מדרג קשיח של אחריות אישית המוטלת על הטרוריסט בהתאם לרמת המעורבות האישית שלו בפיגועי טרור ברגע נתון.

הקביעה הזאת - אין משמעה ויתור על כללי המוסר במלחמה, אלא להיפך, היא נובעת מהחובה המוסרית של הצבא כלפי העם שעליו הוא מגן, כפי שכתבו ידלין וכשר:

חובה ראשונה במעלה של מדינה דמוקרטית היא להגן היטב (באופן אפקטיבי) על אזרחיה (וכן על תושביה ועל כל מי ששוהה בה ברשות) מפני כל סכנה הנשקפת לחייהם או לשלומם עקב פעולות או פעילויות של טרור.²⁴

לחימה בטרור הקולקטיב איננו מדינה, ובכל זאת, כאשר יש קולקטיב, חל עליו עקרון האחריות הקולקטיבית

סיכום

לחימה בטרור מציבה אתגר מושגי, מוסרי, משפטי ומבצעי, ובראשו הקושי להגדיר מיהו בכלל האויב. הטענה העיקרית המועלית במאמר הזה היא שכל מלחמה, כולל מלחמה בטרור, היא מאבק בין קולקטיבים. זאת בניגוד להנחת היסוד של מחברי דו"ח גולדסטון. הנגזרת של הנחת היסוד הזאת היא עקרון האחריות הקולקטיבית שמוטלת גם על מי שאינו לוחם באופן אישי ואף מתנגד ללחימה, ומכאן ההיתר המקובל בכל העולם לפגיעת אגב באזרחים במהלך לחימה.

לחימה בטרור הקולקטיב איננו מדינה, ובכל זאת, כאשר יש קולקטיב, חל עליו עקרון האחריות הקולקטיבית. קולקטיב נוצר כאשר קבוצה חיה בטרטוריה מסוימת שבה היא שולטת. ניתן למנות כמה תצורות של קולקטיב כזה:

- יישות מדינית שאינה מדינה, כגון הרשות הפלסטינית או ממשל החמאס בעזה.

